

Opgave 3 Bewegen of bewogen worden

Met de opkomst van de moderne wetenschappen in de zestiende en zeventiende eeuw kwam er een einde aan het teleologische wereldbeeld dat sinds Aristoteles het denken binnen de filosofie had beheerst. Het nieuwe wereldbeeld wordt wel mechanistisch genoemd en zien we bijvoorbeeld terug in de volgende tekst van Spinoza:

tekst 7

Een steen wordt in beweging gezet door een externe oorzaak, die hem een zekere mate van energie geeft en hem laat voortbewegen nadat de externe impuls is gestopt. Deze voortgezette beweging van de steen is onontkoombaar, niet omdat ze noodzakelijk is, maar omdat ze wordt bepaald door de impuls van externe oorzaken; en wat voor de steen geldt, gaat ook op voor elk afzonderlijk ding, hoe complex het ook is en hoeveel mogelijkheden het ook heeft; elk ding wordt onontkoombaar bepaald door een externe oorzaak, zowel in het bestaan als in de beweging ervan, die volgens een nauwkeurige en vaststaande wet verloopt.

Stel u nu voor, als u wilt, dat de steen, terwijl hij in beweging is, weet en beseft dat hij alle mogelijke pogingen doet om in beweging te blijven. Deze steen, die zich er slechts van bewust is dat hij zich inspant en daar niet onverschillig tegenover staat, zal beslist denken dat hij vrij is en dat hij zijn beweging slechts stopt omdat hij dat wenst. Dat is de aard van de menselijke vrijheid, waarop alle mensen prat gaan en die slechts hieruit bestaat dat alle mensen zich bewust zijn van hun verlangens en niet weten door welke oorzaken die verlangens worden bepaald. Zo denkt een kind dat het hem vrijstaat naar melk te verlangen, en een getergde jongeman dat hij naar believen wraak kan nemen of kan vluchten als hij bang is. Een dronkaard denkt dat hij uit vrije wil zegt wat hij later liever zou hebben verzwegen. Evenzo denken krankzinnigen, praatzieke personen en talrijke soortgelijke mensen dat ze handelen op basis van een vrijwillig genomen beslissing en niet door aandriften worden bepaald. En aangezien dit vooroordeel alle mensen is aangeboren, bevrijden ze zich daar niet gemakkelijk van.

bron: Spinoza, Brief 62 (58) aan G.H. Schaller, okt. 1674; uit: Briefwisseling (1977).

Spinoza vergelijkt hier de vrijheid van de mens met de vrijheid van een steen: beide zijn lichamen die ruimte innemen en kunnen bewegen door een externe oorzaak. Bovendien stelt hij dat de mens er trots op is ("prat gaan") dat hij zichzelf kan bewegen: de mens denkt dus dat hij een vrije wil heeft. Volgens Spinoza is dit een misvatting: een aangeboren vooroordeel.

Door de mens te vergelijken met een steen, sluit hij aan bij wetenschappelijke ontwikkelingen van zijn tijd.

- 3p **13** Leg uit hoe Spinoza's opvatting over de vrije wil aansluit bij het mechanistische wereldbeeld.

Maak met behulp van een voorbeeld duidelijk wat het verschil is tussen het teleologische en het mechanistische wereldbeeld.

Ook Descartes, een tijdgenoot van Spinoza, was sterk beïnvloed door de wetenschappelijke ontwikkelingen van die tijd. Bij Descartes herkennen we dat zowel in zijn mechanistische kijk op de natuur als ook in zijn visie op de verhouding tussen lichaam en geest, die een andere is dan de visie van Spinoza.

- 2p **14** Leg uit hoe Descartes de vrije wil een plaats geeft in zijn mechanistische kijk op de natuur en tot welk probleem over de vrije wil deze opvatting leidt.

Volgens Descartes reageert een lichaam op objecten buiten het lichaam. Alle ledematen van het lichaam kunnen door zintuiglijke gewaarwording in beweging worden gebracht.

- 2p **15** Hoe kunnen volgens Descartes de ledematen van het lichaam door zintuiglijke waarneming in beweging worden gebracht?
Licht je antwoord toe op basis van het onderscheid dat Descartes maakt tussen verschillende soorten gewaarwordingen bij de mens.

Spinoza formuleerde al fundamentele kritiek op de standpunten van Descartes over de verhouding tussen lichaam en geest en wordt, mede vanwege deze kritiek, beschouwd als een monist.

- 4p **16** Welke verklaring geeft de identiteitstheorie voor het feit dat we met onze gedachten ons lichaam in beweging kunnen brengen?
Licht je antwoord toe en leg daarbij uit wat (substantie-)monisme inhoudt. Noem ook twee kritiekpunten op de identiteitstheorie.

Als de natuur een causaal gesloten domein is, dan kunnen bewegingen van een lichaam niet worden veroorzaakt door een geest buiten het domein. Daarmee moet het idee van een vrije wil als bewuste aansturing worden verworpen. Volgens de hedendaagse hersenonderzoeker Dick Swaab loopt het bewustzijn inderdaad achter de beslissingen van de hersenen aan. Hij beroept zich hierbij op een bekend experiment van Libet.

Twee jonge filosofen van de Universiteit van Utrecht schreven over de interpretatie van Swaab van het experiment van Libet het volgende:

tekst 8

Een van de zaken waarover Swaab een sterke mening verkondigt, is de vrije wil. Die bestaat volgens hem niet. Dat standpunt wordt, aldus Swaab, ondersteund door hersenonderzoek.

Volgens Swaab beschikken mensen niet over vrije wil omdat er in je hersenen en omgeving factoren zijn die bepalen wat je doet zonder dat je daar invloed op hebt. Libet bekeek wat er in het brein gebeurt als mensen in een experimentele situatie hun pols bewegen. Ongeveer een halve seconde vóór de beweging zag Libet verhoogde activiteit in een deel van het brein dat met motorische handelingen wordt geassocieerd. Die activiteit begon een fractie van een seconde voordat de proefpersonen aangaven zich bewust te zijn van de beslissing om hun pols te bewegen. Swaab concludeert dat de bewuste beslissing geen invloed had op het bewegen van de pols.

naar: Daan Evers en Niels van Miltenburg, 'Vrije wil meet je niet met een hersenscan', De Volkskrant, 15 september 2011

- Swaab gebruikt de resultaten van een experiment van Libet om het bestaan van de vrije wil als bewuste aansturing te ontkennen.
- 3p **17** Leg uit welke twee andere conclusies uit dit experiment van Libet getrokken kunnen worden.
Beargumenteer welke van deze twee conclusies je het meest overtuigend vindt.

- Net als Swaab baseert ook Daniel Dennett zich op modern neurologisch onderzoek. Dennett levert echter kritiek op de interpretaties van de experimenten van Libet. Zijn kritiek op Libet kan ook als kritiek op de visie van Descartes begrepen worden.
- 3p **18** Wat houdt de kritiek in van Dennett op de interpretaties van de experimenten van Libet?
Leg met behulp van het begrip 'homunculus' uit wat Dennetts kritiek is op de visie van Descartes.
Leg ook uit waarom volgens Dennett het experiment van Libet niet leidt tot de conclusie dat de vrije wil niet bestaat.

- In tegenstelling tot Swaab is er voor een filosoof als Hume wel vrijheid van handelen.
Toch zouden zowel Swaab als Hume zich kunnen beroepen op de argumentatie van Immanuel Kant voor zijn standpunt in het debat over de vrije wil.
- 2p **19** Leg uit dat in het debat over de vrije wil de opvatting van Kant zowel een ondersteuning kan bieden voor de opvatting van Hume dat de mens een vrije wil heeft, als voor de opvatting van Swaab dat bij de mens de vrije wil ontbreekt.